

Teleki Béla, pedagog

JEDINAC — JEDINICA

Pedagoški obraditi osjetljivo pitanje jedinca i jedinice smatram teškim zadatkom. Ipak ću to pokušati. Hoću li u tome uspjeti? Sami ćete procijeniti. Za uvod bih citirao riječi jednog oca obitelji: »Sama činjenica da je netko jedinač ili jedinica još nikoga ne određuje da bude duševno nastran, kao što ni brojna obitelj nije osiguranje da se svaki od braće ili sestara idealno razvija. Ljudski je život, naime, nečuvano bogat nijansama i mogućnostima.«* Nadovezao bih samo još ovo: Bog piše ravno i na krivim crtama.

I. ČINJENIČNO STANJE

Tko je jedinač ili jedinica? — To je jedino dijete u obitelji bez brata, odnosno sestre. U obitelji je uz oca i majku samo jedno dijete, bei obzira na to da li bi roditelji mogli imati još djece, ili nisu u mogućnosti da rode više potomaka. To je poseban sastav porodice sa svojim prednostima i problemima. Radi se o zasebnom tipu obitelji, koji je u posljednje vrijeme veoma raširen u našim stranama. Današnje obitelji sve više pokazuju tendenciju prema tom tipu. U srednjoj Evropi gotovo jedna trećina obitelji tog je tipa, tj. samo s jednim djetetom. Broj takvih obitelji polako, ali sigurno raste. Tako je npr. u Mađarskoj 1960. g. bilo ukupno 2,757.000 obitelji, od toga 55%, tj. 956.000 njih sa samo jednim djetetom. Godine 1963. bilo je 2,827.000 obitelji, a 360/o (1,009.000) s jednim potomkom. Godine 1968. ima ondje 2,953.000 obitelji, a 37"/o (1,082.000) s jedincem ili jedinicom.^ Isto je stanje u Vojvodini.^ Slično

¹ Primjere i navode iz pisama uzimam iz knjiga: FEKETE GYULA: *Mindene megvan*, Budapest 1973., str. 108-138; FEKETE GYULA: *Ujunk magunknak*, Budapest 1972., str. 118-124.

² *Csalad es hazassdg a mat magyar tarsadalomban*, Budapest 1971., str. 59.

³ Usp. *Bilten statističkog zavoda Jugoslavije*, 1978., str. 277 i 387.

možemo kazati i za Hrvatsku, osobito za Slavoniju, gdje je stanje vjerojatno i gore.

1. *Razlozi za samo jedno dijete*

Ovdje nabrajam neke razloge od onih što ih navode sami roditelji jedinaca, a ostavljam otvoreno pitanje eventualne biološke nesposobnosti za daljnje rađanje.

a) *Majke stupaju u radni odnos.* U tom je slučaju već trudnoća, a zatim rađanje djeteta zapreka produktivnosti. Stoga neki roditelji smatraju da su obitelji bez djece ili sa samo jednim potomkom ne samo korisne, nego i društveno potrebne.

Čini mi se da taj argument neće biti objektivno opravdan. Poznato je, naime, da se obitelji sa samo jednim djetetom nalaze podjednako u industrijski razvijenijim i manje razvijenim zemljama. Ponegdje se osjeća da su nerazvijeni krajevi plodniji natalitetom, premda je zaposlenost žena u njih veća. Prema Međunarodnom radnom godišnjaku* u zemljama gdje je prihod po osobi oko 1000 dolara žene su zaposlene u omjeru od oko 32—40"/o, dok su u državama s mjesečnim prihodima ispod 400 dolara žene zaposlene 60—70"/o. Tako je npr. u Belgiji, Luxemburgu i Holandiji zaposleno samo 20—30"/o majki, dok je u Mađarskoj zaposleno 68"/o žena u dobi od 20 do 29 godina. U Rumunjskoj je 70% zaposlenih žena.

Prema tome, tim argumentom se ne može opravdati običaj da se ima samo jedno dijete u obitelji, bar u industrijski razvijenim zemljama i krajevima ne.

Sigurno je međutim: roditelji koji su u radnom odnosu ne mogu se tako intenzivno posvetiti odgoju svoje djece, tj. nisu kadri da svojoj djeci posvete toliko vremena kao one majke koje su kod kuće s djecom. Prema jednoj statistici,⁵ u slučaju da oboje roditelja rade, otac posvećuje djeci 45 minuta dnevno, a majka u radnom odnosu 57 minuta. U obiteljima gdje je samo otac zaposlen, otac posvećuje djeci 19 minuta, a majka 105. Znamo da je vrijeme posvećeno isključivo odgoju djece bitan faktor u razvoju i formiranju djece.

b) Drugi navedeni razlozi za jedno dijete u obitelji jest *porast želje za materijalnim standardom i udobnošću.* Većina majki obrazlaže svoj stav u korist jedinca time što želi osigurati sve svome djetetu, da ono »ne mora oskudijevati i živjeti u odricanju« kao npr. oni (roditelji) u svom djetinjstvu. Neki od roditelja napominju da bi željeli bar još jedno dijete.

⁴ *Csalad es hazassdg. . .*, str. 23-24.

⁵ *Isto*, str. 186.

ali ne mogu zbog oskudice, siromaštva, nestašice stana.[®] Međutim, znamo da je jedinac isprva bio običaj u bogatijim kućama.

Smatram da je taj razlog jedan od stvarnih činilaca koji utječu na nastajanja tog tipa obitelji sa samo jednim djetetom. Po svem svijetu osjeća se velika zauzetost oko materijalne kulture i materijalne dobrobiti. Danas se često materijalne vrednote cijene više od duhovnih i od samog života. To je duh materijaliziranog vremena što zarazuje.

c) Puno utječe na broj djece u obitelji umjetno ili prirodno formirano općenito ili krajevno *javno mnijenje*. Sociološka je činjenica da se uobičajene stvari smatraju naravnim i normalnima, štoviše, one prisiljavaju. Ako neki običaj postane u društvu »sam po sebi razumljivim«, na što s' ijet odgovara sa »naravno, to se razumije«, to više ili manje prisiljava običnog čovjeka da se suobliči s tim zahtjevom ili načinom vladanja. I! nekim sredinama tip obitelji sa samo jednim djetetom postaje ili je već postao sam po sebi razumljivim, pa mladi bračni parovi nemaju snage da plivaju protiv struje, da se suprotstave tom sociološkom »zakonu« i da, što se broja njihove djece tiče, postupe prema svojoj uvidavnosti ili savjesti, jer je javno mnijenje velesila.

Ovo je svakako jedan od glavnih psiholoških razloga. U tom svjetlu možemo bolje razumjeti taj tip sitne obitelji i sve roditelje koji se odlučuju samo za jedno dijete.

2. Stav Crkve i idealan broj djece u obitelji

a) Što se tiče broja djece u obitelji, koncilski oci Drugog vatikanskog sabora ističu u pastoralnoj konstituciji *Crkva u suvremenom svijetu* ovo: »Brak i bračna ljubav usmjereni su po svojoj naravi prema rađanju i odgoju potomstva. Djeca su, bez sumnje, najdragocjeniji dar braka i uvelike pridonose dobru samih roditelja. Sam Bog, koji je rekao: »Nije dobro da čovjek bude sam« (Post 2, 18) i koji je čovjeka od početka stvorio kao muško i žensko (Mt 19, 4), htio mu je udijeliti neko posebno sudioništvo u svom stvarateljskom djelu... da surađuju s ljubavlju Stvoritelja i Spsitelja, koji po njima iz dana u dan umnaža i obogaćuje svoju obitelj.

U toj dužnosti prenošenja i odgajanja ljudskoga života, što treba smatrati njihovim svojstvenim poslanjem, supruzi znaju da su suradnici ljubavi Boga Stvoritelja i na neki način njezini tumači. Stoga će... sporazumno i sa zajedničkim nastojanjem stvoriti sebi ispravan sud, imajući pried očima svoje osobno dobro i dobro već rođene djece ili djece za koju predviđaju da će se još roditi; prosudit će i materijalne i duhovne prilike svoga stanja; vodit će, konačno, računa o dobru obiteljske zajednice, o

6 Usp. knjige FEKETE GYULA na navedenim stranicama.

potrebama vremenitog društva i same Crkve. U krajnjoj liniji, taj sud moraju donijeti sami bračni drugovi pred Bogom. .. Među supruzima koji na taj način ispunjavaju zadaću koju im je Bog povjerio treba posebno spomenuti one koji razboritim i zajedničkim dogovorom velikodušno prihvaćaju da dostojno odgoje i brojniju djecu.

b) Demografski optimum nešto je šira reprodukcija pučanstva. Ako je, naime, broj rođenih ustrajno manji od same reprodukcije, tj. kad u obiteljima nema ni po dvoje djece, to dovodi do starenja stanovništva, do krize gospodarskog života čak do kroničnih oblika i tako do sniženja standarda. Kada bi, dakle, svaki odrastao živio u braku, a to nije nikada slučaj, i kad bi u svakoj obitelji bilo po dvoje djece, to bi još uvijek negativno utjecalo na razvoj pojedinih naroda. Za neznatan razvoj trebalo bi da u svakoj obitelji bude bar 2,5—2,7 djece prosječno. Budući da svaki odrastao ne živi u braku, a svaki bračni par i ne može imati djece zbog sterilnosti, stoga je s demografskog gledišta potrebno da plodni roditelji imaju 3—4 djeteta.®

c) S pedagoškog stajališta jedinac je teško odgojiv. U obiteljima s jednim djetetom teško izbjegavamo napasti da nam jedinac ili jedinaca ne budu razmaženi. I u obiteljima s dvoje djece postoji velika opasnost da jedno dijete bude »mamino«, a drugo »tatino«. To bi usmjerilo odgoj krivim putem. Stoga pedagozi općenito prihvaćaju da je idealni ambijent za odgoj djece obitelj s više potomaka. Tako je i s pedagoškog gledišta preporučljivo za sigurniji i uspješniji odgoj troje ili četvero djece u obitelji, jer djeca u takvoj zajednici nisu samo odgajana, već i ona odgajaju jedno drugo.'

Nakon izloženoga još dodajem da je po mojem mišljenju najmjerdavnija za određenje broja djece u konkretnoj obitelji i međusobna ljubav bračnih drugova.

3. Poljedice tipa obitelji s jednim djetetom

U jednom pismu jedinca čitamo: »Imam 20 godina, a još nikad nisam osjetio prednost ili štetnost što sam jedinac. Iako smo materijalno dobro stajali, od roditelja nikad nisam odmah dobio ono što sam tražio. Nekad sam se ljutio zbog toga, a sada se veselim što se to tako dogodilo. Postupku mojih roditelja mogu zahvaliti što sam uvijek spreman odreći se nekih sitnica za plemenitu stvar, a ono što dobijem, to i cijenim, te sam zahvalan za to. Jedno je ipak sigurno: ako mi to prilike budu dopu-

7 *Gaudium et spes*, br. 50.

S FEKETE GYULA: *Éljünk magunknak*, str. 377-381

9 *Pedagogiai lexikon*, Budapest 1976., svezak A-F, str. 332.

štale, neću imati samo Jedno dijete. Iako je dobro biti Jedinac, lo Je isto tako i loše.«

Priznajemo da tip obitelji s jednim djetetom ima svojih materijalnih prednosti, pozitivnih posljedica za udobnost roditelja i djeteta. No isto je tako sigurno da taj tip obitelji nosi sa sobom i niz negativnosti za roditelje, ali i za dijete.

a) Negativne posljedice za roditelje

Od negativnosti u obiteljima s jednim djetetom navodimo samo neke značajnije od onih koje sputavaju i pritištu roditelje.

1. Nedvojbeno je činjenica da su obitelji sa samo jednim djetetom znatno nestalnije i brže se raspadaju nego one s više djece. To potvrđuje i statistika rastava¹⁰: 1955. god. 47,2"/o a 1968. 42,3"/o razvedenih bili su bez ijednog djeteta. Kod prvog računanja 33,2"/o, a kod drugog 36,3 rastavljenih imali su samo jedno dijete. Prema istom iskazu 13,6"/o 1955. god. i 14,7"/o 1968. god. od rastavljenih su roditelji s dvoje djece. Roditelji s više od dvoje djece još rjeđe razvrgavaju svoj brak, tj. prema statistici s brojem djece raste stabilnost i trajnost braka.

2. Jedna majka, koja ima sina studenta, rekla mi je da je jako kaznila sebe kad se odlučila za jedinca. Živi u stalnom strahu zbog njega. Dane bolesti svoga mališana proživljavala je kao nesnosne. Smrt svog sina ne bi bila kadra podnijeti. Isto to potvrđuje i jedna druga majka: »Roditelji jedinca postaju nepopravljivo nesretni ako im ono jedino dijete umre ili ne uspije u životu.« Treća se tuži: »Sve smo dopustili i danas sve priuštavamo našem 20-godišnjem sinu, ali nam, nažalost, ne odvrća ni jednu lijepu riječ. S mužem sam složna. Od nas je sin mogao naučiti samo lijepo i dobro. I u školi je bilo mnogo pritužbi na njega, pa i sada zbog grubosti na radnom mjestu. . . Mnogo puta nas je uzrujao. .. mnogo jada zadao. . . Preporučujem mlađima, ako materijalno mogu i ako vole djecu, neka prihvate više djece. Stid me je što smo pali na ispitu iz odgoJaN-[^][^] _

Sve se to može dogoditi i roditeljima s više djece, ali je to mnogo češći slučaj kod obitelji s jednim djetetom. Djeca jedinci ne povezuju svoje roditelj međusobno tako čvrsto, mnogo više su oni navezeni na ono jedino dijete, jer im je ono sve. Stoga zbog njega i više strahuju, a zbog suviše i nezrele ljubavi lako pokvare i otuđe svoje dijete i tako poremetu odnos između sebe i djece.

b) Negativne posljedice za dijete

Opet ću upozoriti samo na neke negativnosti koje muče jedinca ili jedinicu, a to su:

¹⁰ *Csaldd es házasság. . .*, str. 140.

1. *Loš odnos između roditelja i djeteta.* Velik dio jedinaca i jedinica tuži se, naime, na nerazumijevanje i prepirke sa svojim roditeljima, dok roditelji prigovaraju zbog nezahvalnosti svoga ljubimca. Za primjer navodim jedno svjedočanstvo: »Ja nikad nisam želio zlo svojim roditeljima, ali mi se čini da je to sudbina jedinaca, jer od suviše ljubavi uništava se u čovjeku svaka životna strast. .. Možda se sve to što sam napisao čini nezahvalnošću, nebrigom, ali ja se osjećam ništicom, čovjekom bez cilja, tako suvišnim da ponekad ne mogu dalje.« Nije ovo jedini slučaj. Poremećenost odnosa s roditeljima osjeća većina jedinaca. Oni su u lošijoj situaciji i zbog toga što nemaju brata kome bi izjadali svoju bol, a često su i bez pravih prijatelja, što nije slučaj kod većine iz brojnih obitelji.

2. *Loše je biti sam.* »Ja sam bila jedinica. Rodila sam šestoro djece, jer loše je biti sama« — piše nam jedna majka i nastavlja: »Kad pomislim da nemam brata ili sestru, to mi srce para.« Činjenica je da se gotovo svi od jedinaca, koji su sudjelovali u pismenom intervjuu »Lista žena«** tuže na osjećaj samoće i zapuštenosti, kao i na manjak brata ili sestre. Čini im se da su kažnjeni. Evo dirljivih riječi jedne djevojke: »6. V. — Majka mi je bolesna. Bože, što ću.. ..? 7. V. — Bila sam kod mame u bolnici. Jako je žuta, ali još ne znam što će biti s njom. Veoma sam osamljena i bojim se. Kamo sreće da imam brata ili sestru, pa i onda kad bi mi brat ili sestra bili nevaljali. Sada bismo se sigurno izmirili.«

3. *Teže se odgajaju.* Većina pedagoga smarta sigurnim da je za normalan tok odgoja potrebno društvo djece, odnosno, kao što je A. S. Makarenko napisao: »Dobra zajednica za odgoj je obitelj sa više djece.« O tom osjećaju svjedoči i glas jedinaca: »Drage majke i očevi! — piše jedna djevojka — »vjerute mi, veoma je loše biti sam. .. Mi se jedinci teže prilagođavamo, što je glavno u društvenom životu. Jednom riječju: mi s puno više truda i znoja postajemo punovrijedni odrasli, ako nam to uopće uspije.«

Iako roditelji muku muče da ispravno odgoje »zjenicu svoga oka«, teško uspijevaju zbog svojih unutrašnjih napetosti i zbog toga što nemaju primjera za uspoređivanje i što nemaju pomoćnika u bratu, odnosno u sestri svoga djeteta.

4. *Lako postaju sebični i nezahvalni.* Nije ni čudo, jer je lako naučiti da su oni središte obitelji. Jedinac je obično centar oko kojega se vrti čitav svijet obitelji. Naučeni na to, očekuju od svakoga takvo postupanje prema njima. To potvrđuje među inima i majka triju kćeri: »Majke pri-

11 FEKETE G.: *Mindene megvan*, usp. str. kod bilj. 1.

12 *Pedagogiai lexikon*, svezak A-F, str. 332.

jateljica mojih kćeri, a to su Hstom majke jedinica, pitaju me kako mogu zadovoljiti zahtjevima svojih kćeri. One gotovo da polude, jer ako im jedinica zaželi koju haljinu, to mora pod svaku cijenu dobiti. Smiju mi se kad im kažem da je tako nešto kod nas nepoznato.«

Kod djece iz brojnih obitelji braća se brinu da ni jedan ne bi postao sebičan i nezahvalan, dok jedinac nema nikoga tko bi ga korigirao.

5. *Teško postaju dobri braćni drugovi.* Znatan dio žena jedinaca tuže se na svoje muževe. Oni su nesnosni. Žele biti centar svega. Oni imaju uvijek pravo i nikoga ne trpe uza se. Traže da ih svi iz obitelji služe. I ako to takav suprug ostvari, nije zadovoljan. Evo jedne tužbe za primjer: »On nije nikad kriv ni za što, ali zato ima uvijek na sve pravo. Ne podnosi da on ne bude centar u obitelji. Daje se služiti. Ako bih mu to prigovorila, to je osobna uvreda za njega. I na radnom mjestu je više puta ukoren.« — Nije ni čudo. Ako je kroz dvadeset i više godina naučio da bude sam posluživani, nije kadar služiti drugima.

II. TEMELJI OSOBNOSTI JEDINICE I JEDINICA

Glavna opasnost kod samotnog djeteta može se označiti riječju »maženje«, uslijed čega odgajani upada u škripac s jedne strane da postane neurotičan, s druge strane da se formira u asocijalno biće.

1. *Maženje kao sudbonosna okolnost odgoja*

Maženje je krivi način odgoja djeteta.¹³ Takav postupak daje djetetu prednosti koje nije zaslužio i što mu ne pripada prema prilikama u obitelji, prema uspjesima i njegovu vladanju. Roditelji pretjerano (bilo s obzirom na potrebu djeteta, bilo gledom na mogućnosti obitelji) obasipaju svoga jedinca odijelima, igračkama, slatkišima. Zadovoljavaju mu svakom, pa i neopravdanom zahtjevu. Obavljaju mjesto njega i one poslove koje bi mogao i sam Izvršavati, još uvijek oblače četvero ili petogodišnjaka, spremaju za njim igračke ili umjesto osamgodišnjaka spremaju njegovu sobu. Roditelji ne odgajaju i ne upravljaju psihičkim, moralnim i religioznim razvojem djeteta, već mu se bez cilja i bez opravdanih zahtjeva pasivno predaju, izlažu se izljevima djetetove strasti.

Zašto roditelji maze svoje čedo? Sigurno ga ne žele iskvariti, već žele svome jedincu pod svaku cijenu osigurati bolje djetinjstvo nego što su ga sami imali. Podsvjesno žele uz sebe prikovati dijete i zato mu popušta-

13 «Kényeztetés» = maženje, u *Pedagógiai lexikon*, Budapest 1977, svezak G-K.

ju i daju sve. Katkad se otac i majka, a još češće majka i baka natječu za ljubav djeteta te pretjeranom brigom i svkovrsnim popuštanjem žele dijete osvojiti za sebe.

a) Posljedice maženja

1. Kao što smo to već i rekli, dijete postaje pod utjecajem maženja sebično. Od svoje okoline očekuje sve ono što je kod kuće bez muke zadobivalo, očekuje da ga svi služe i da bez prigovora svi zadovoljavaju njegove zahtjeve. Tako odgojen čovjek postaje djetinjast, očekuje čuda, grom iz vedra neba, »pečene golubove«.

2. Neuspjehe teško podnosi, pod njihovim teretom pati od osjećaja potpune osamljenosti, nesretan je jer ga ne ljube. On bar tako shvaća kad doživljava neuspjehe ili kad mu njegova okolina zaniječe nezasluženu uslugu.

3. Pokušava iznuditi ljubav stalnim tužbama na svoje neprilike i poteškoće. U njemu se, međutim, stalno povećava strah ili fobija i približava se velikoj opasnosti da za čitav život postane neurotična ličnost.

4. Zbog svoje sebičnosti i ostalih negativnosti lako postaje teret ne samo sebi nego i svojoj okolini, te će mu se tako uskratiti svaka briga, pa i najmanja ljubav.

5. Ukoliko je maženje više materijalnog karaktera, kad su mu roditelji bez ozbiljne osjećajne povezanosti davali sve što je zaželio, dijete će naučiti da mu se svaka želja za materijalnim dobrima mora ispuniti. Ujedno mu zbog manjka osjećajne povezanosti s odraslima nedostaje podloga, uzor za identifikaciju, da, naime, postane zrela i socijalna ličnost. S vremenom se nauči na nasilna rješenja: počinje krasti, prerano stupa u seksualne odnose, jednom riječju, postaje asocijalan tip.

2. *Neurotična ličnost*

Neuroza je bolest s posebnim tjelesnim i duševnim znacima koji nemaju vidnih organskih uzroka. Neurotičar je čovjek s takvom bolešću.

Neurotičare stavaraju napose majke koje svoje dijete odgajaju s pretjeranim strahom, brigom i zalaganjem. Majke jedinaca u velikoj su napasti da tako postupe i razmazu svoje dijete. Takve žene ne puštaju svoje čedo ni za najkraće vrijeme samo. Nisu kadre da sina ili kćerku za kratko vrijeme prepuste nekome, jer će plakati, izgubiti apetit... Na taj način sprečavaju da se dijete s vremenom osamostali. Takva majka, nadalje, sa strahom čuva dijete od prehlade, od prljavštine, od zaraze, od psa itd. Tako usađuje strah u »kosti djeteta«. U većini slučajeva takve žene

i same žive u strahu, fobiji. Za njih su moguće opasnosti Izjednačene sa stvarnim nesrećama. Nisu kadre da pruže sigurnost I zaštitu djetetu. Ako se, naime, odrasH boje, ono to mora još većma. Ako odrasU nemaju povjerenja u stvari I u osobe, ni dijete neće biti osposobljeno da gaji povjerenje. Još je kompliciranije ako roditelji još i straše dijete: vukom, vješticom, svećenikom. Bogom. .. Takvo dijete može zauvijek zamrziti ono što označuju svećenik I Bog, tj. vjeru i život po vjeri. Dijete od 3—8 godine teško luči san od stvarnosti. Zato u to vrijeme posebno negativno utječe na njega strah odraslih.

Thomas je ustanovio da od 2.000 psihijatrijski liječenih osoba 60"/o pati od depresije, a od 2.000 psihoterapeutski liječenih IOC/o su neurotičari.i*

a) Kako se pojavljuje neuroza?

Neuroza kod djece inože se očitovati na više načina.

1. Često se javlja putem raznih poremećaja u organizmu: dijete ne može zadržati mokraću, stolicu, loše spava, plače u snu, budi se i želi spavati u istom krevetu s roditeljima. Time remeti ritam bračnom života. Nadalje, može se javljati kao slab apetit, mucanje, nasilni pokreti, neopravdan umor itd.

2. Neuroza se može očitovati u poremećajima osjećajnog Ili razumskog života. Svoje unutrašnje napetosti i strahovanja dijete može preneti na »crnog vuka«, na nevidljivog razbojnika. Zbog Istoga se razloga neki odrasli boje miša, žabe, psa, mačke. . . Strahovanje može biti podsvjesno prebačeno na bilo koji predmet: na školu, učenje... Dijete postaje ukočeno, gubi radost, povlači se od igre, nazaduje u učenju, govoru. Dešava se da se povlači u život fantazije, te je ono »hrabri Indijanac«, »direktor cirkusa«... Ako je dijete Inače mirno, dobro spava, sretno se igra, nema opasnosti što fantazira do osme godine. To je normalna i potrebna pojava.

Znakovi neuroze kod djeteta bit će pretjerana grubost, nadražljivost, neodgovornost, neposluh, kronična laž, bijeg od kuće, nepouzdanje u sebe, strah, nepažnja, nezainteresiranost, zaboravnost.

3. Neurozu odavaju I loše navike: sisanje prstiju kod većeg djeteta, grickanje nokata, Igra sa spolnim organima (onanija), prevelika pokretljivost (hipermobilnost), sporost...

14 KLAUS THOMAS: *Sexualerziehung*, V. Moritz Dinsterweg, Frankfurt-Berlin-München 1970, str. 3.

b) Uzroci neuroze djeteta

Uzroci ovih i sličnih poremećaja uvijek su u njegovu doživljavanju. Mogu se zasnivati na svježim i lakšim, akutnim duševnim povredama, ili na dugotrajnim, kroničnim poremećajima pri odgoju. Kronična oboljenja nastaju zbog manjka ili uskraćivanja ljubavi ili zbog grubosti roditelja, osjećajne zapuštenosti, ili pak zbog maženja djeteta. Akutne poremećaje može prouzročiti svaka nagla promjena u životu djeteta, tako npr. naglo podizanje zahtjevnosti prema djetetu prilikom početka škole, dolazak brace, rastava roditelja, dolazak novog oca ili nove majke, nova sredina, bolest, neuspjesi u školi itd. Takvi poremećaji prate neke stadije razvoja, npr. pubertet, pretjeran fizički napor, manjak sna, svježeg zraka, pokreta, igre. ..

Neurotičnoj djeci moramo priskočiti u pomoć tako da ustanovimo uzroke poremećaja i da ih saniramo. Preporučujem da otac više vremena posveti psihički oštećenom djetetu: da se igra i da radi nešto s njime. Dobro dodu i razni obiteljski izleti i sportovi. Potrebno je i to da neurotično dijete preuzme brigu za sebe: da se samo odijeva, da čisti svoju sobu ... Za preventivu uputno je pripremiti dijete na svaku promjenu u njegovu životu: na dolazak novog djeteta, polazak u školu, odlazak u bolnicu. ..

Ako ne primjetimo i ne liječimo neurozu svojeg djeteta, to može prouzročiti katastrofu za čitav njegov život. Velika i nagomilana depresija može ga dovesti do samoubojstva. U SAD 30—35 djece goišnje počinu samoubojstvo. U Berlinu su samo 1960. godine pokušala samoubojstvo 182 dječaka. Među samoubojicama znatan je broj djece ispod 12 godina života.*'

Isto je tako moguće da kronični neurotičar postane na neki način asocijalan.

3. *Asocijalno dijete*

Obitelj ima zadaću da dijete učini društvenim, socijalnim bićem, tj. da ga osposobi da bude kadro vladati se prema propisima i prihvaćenim pravilima zajednice. To je socijalizacija djeteta.

Zadaci su obitelji u tom pogledu uglavnom slijedeći: 1. poduzeti sve da dijete ostane na životu; 2. stvarati osjećajnu podlogu za razvoj osobnosti na osnovni odnosa majke i djeteta; 3. učenje jezika; 4. učenje osnovnog načina vladanja koji odgovara dotičnoj kulturi; 5. uvježbavanje ljudskih odnosa, interakcije; 6. usvajanje i opažanje osnovnog kontakta s drugim čovjekom; 7. učenje shema i uzora društvenog ophođenja; 8. ugrađivanje motiva i ideala; 9. formiranje psihoseksualne osobnosti; 10. davanje osnova osobnosti, identiteta.*"

15 KLAUS THOMAS: *nav. dj.*, str. 194-232.

16 *Csalad es hazassdg.* . . , str. 235-238.

Ne uspije li obitelj socijalizirati dijete, ono neće znati držati društvene norme, neće se snalaziti u društvu. Vladanje će mu biti u raskoraku s načinom života drugih, ono je time asocijalno, a njegovo je vladanje nastrano, devijatno. Njegova će se nastranost očitovati, kao što to već i znamo, na području seksualnosti, u sklonosti samoubojstvu, alkoholizmu i drogi, te napokon u krivičnim prijestupima."

Navodim dva primjera blage asocijalnosti kod jedinica: djevojka od 18 godina smatra normalnim da mjesečnu zaradu svoje majke ona troši u potpunosti a da majka ne smije uzeti sebi ni toliko da kupi ulaznicu za kino. Istodobno jedinica naglašuje da bi trebalo usmrtniti svaku staru osobu, jer joj život, po njoj, ne donosi radosti. — Žena piše: »Muž mi je radnik. Mogao bi biti Izvrstan na poslu kad bi volio raditi i kad bi mu bilo po volji da se obrazuje. U nedjelju proklinje ponedjeljak. Svakog jutra s gađenjem polazi na posao. Ne podnosi nikoga tko ima višu spremu od njega, ali on ne bi pročitao ni redak. Stalno podcjenjuje svoje drugove i uvijek je loše baš ondje gdje je on.«

Da, to su blagi načini asocijalnosti, ali znamo iz iskustva da se već i u osnovnoj školi javlja pijanstvo. Mnogo se govori o potrošnji droge u redovima omladine. Sve veći mah uzima seksualni razvrat mladeži. Već smo spomenuli rast broja samoubojica u redovima djece i mladeži. A što je s kriminalom? God. 1963—1964. na svijetu je bilo izvršeno 850.000 zlodjela. Izvršitelji su u 25% slučajeva bili maloljetnici.¹⁷ Istina, ta u pravom smislu asocijalna mladež nije sastavljena isključivo od jedinaca i jedinica, ali se velik dio njih nalazi pod tim teretom i prisilom.

a) Uzroci asocijalnosti

Nitko nije po rođenju asocijalan. Štetne situacije, nezdrava osobnost odgojitelja i krivi način odgoja koče normalan i zdrav razvoj djeteta. U većini slučajeva ti faktori djeluju odjednom ili usporedno.

Štetne situacije su rastava braka, brutalne scene u obitelji, prečesti panični događaji i si. O bolesnoj osobnosti odgojitelja govorimo onda kad mu je um poremećen, kad gaji nastrana očekivanja kod djeteta, kad je prisilni neurotičar, infantilni, pedanterik itd. Krivi način odgoja očituje se u bolesno pretjeranoj autoritativnosti, anarhičnosti ili u maženju.

Zbog tih uzroka djeca gube dobar, osjećajan odnos s odgojiteljima, posebno s majkom. Time postaju nesposobni za uspostavljanje ispravnog kontakta s ljudima i sa svijetom.

Konkretni uzroci tih pojava jesu: manjak brige za dijete, zapuštanje djece, neumjereno obasipanje djece materijalnim dobrima, maženje, dvojak odgoj (raskorak između školskog i roditeljskog odgoja), moralna i

¹⁷ Isto, str. 239-240.

¹⁸ KLAUS THOMAS, nav. dj., str. 246.

religiozna nestabilnost u odgoju, negativni primjeri u obitelji i u društvenim komunikacijskim sredstvima, zavođenje.

Najdublji je korijen asocijalnosti djeteta u njegovoj doživljanoj sferi. Nije se moglo osjećajno identificirati, poistovjetiti s uravnoteženim odraslima. Nije usvojilo prave principe društvenog ponašanja i moralne zasade. Tako asocijalnošću kažnjava sebe ili svoju okolinu.

Iako su asocijalnost i neuroza opasnost za svakog čovjeka, moramo znati da nad glavom jedinca i jedinice visi kao Damoklov mač ozbiljna opasnost da postanu neuravnotežene i nesretne osobe.

III. MOGUĆNOST ODGOJA JEDINCA ZA SRETNU LIČNOST

Ništa nije unaprijed određeno. Roditelji mogu uz veći oprez odgojiti svoje jedince za sretnog čovjeka.

1. *Jedinac je u većoj opasnosti*

Jedinca ili jedinicu moramo s većom pažnjom odgajati jer su s više gledišta u lošijoj situaciji nego što su djeca s braćom i sestrama.

a) Rekli smo da oni imaju *smanjenu mogućnost osobnog odnosa*. Oko njih je, naime, manji broj osoba, samo otac i majka, a često su i sasvim sami. Zato je takvo dijete u velikoj opasnosti da se učvrsti u sebičnosti ranog djetinjstva. Lako postaje usredotočeno na sebe, samovoljni tiranin. Osjeća se osamljeno, jer nema prilike da se vježba u načinu uspostavljanja kontakta s drugom djecom, te kasnije s odraslima.

b) Njegovu situaciju pogoršava i to što ga roditelji u svojoj pretjeranoj ljubavi *blokiraju*, koče.

c) Poteškoće njegova odgoja umnožava i to što su njegovi roditelji u velikom strahu i *suviše ga štite*. Ne dopuštaju mu da naporom ojača sebe. Nema prilike za natjecanje. Tako se ne može pripremiti za životnu borbu. Teško se snalazi u društvu.

d) Roditelji centriraju svu svoju brigu i ponos oko njegova uspjeha. Njihovo *očekivanje od djeteta uglavnom je pretjerano*. U većoj je opasnosti da podbaci i da roditelji postanu nezadovoljni njime.

e) Budući da nije učvršćen za slučaj neuspjeha, ovi ga previše *razočaravaju*. Ako pokuša sebi osvojiti »gledalište«, to će mu biti moguće jedino nestašlukom, odnosno kriminalom.

2. *Kako da im se pomogne?*

Na to pitanje roditelji savjetuju: »Imamo sina od 22 godine. Sretni smo roditelji, jer je veoma dobar mladić. Razočarani roditelji neka ne traže pomoć onda kada im je dijete već 18-godišnjak. Svako dijete počinje već kao novorođenče, kad pravi prve korake, kad počinje govoriti. Sva su djeca jednaka, samo ih ne odgajamo jednako.«

Bez sumnje, odgoj je važan od prvih dana, i to ne po nekom receptu, već primjeren svakom djetetu. Moram ispraviti: nisu sva djeca jednaka. Svako dijete nosi sa sobom od rođenja neke zasebne značajke i datosti.

Za što treba da odgojimo svoje jedino dijete? — Neka kažu sami roditelji: »Moramo naučiti svoju djecu da se ustrajno bore i da se znaju veseliti i najneznatnijoj stvari, jer ljepota i radost nisu u nedohvatnoj daljini, već oko njih. Cvijeće u parku, drvo u šumi, lijepa pjesma, dobra knjiga. .. koliko li lijepoga i veseloga čuvaju u sebi, samo treba naučiti djecu da to primijete i cijene.« (Majka četvoro djece.) Jedan otac nadodaje: »Neka dijete upozna granice, strpljivo ili nestrpljivo očekivanje, neka nauči da i ono ima dužnosti.«

Mislim da su ta dva roditelja istakli ciljeve odgoja sretne ličnosti u relativnoj potpunosti. Bitan je svakako u odgoju duh veselja, radosti, dužnosti. Roditelji moraju nastojati da kod svoga jedinog djeteta postignu: 1. da se ono ne osjeća središtem oko kojega se sve vrti; 2. da dijete u društvu vršnjaka uvježba pravila prilagođivanja; 3. da sudjeluje u zajedničkim poslovima obitelji, da nauči odricati se.

Lako je, međutim, postaviti ciljeve odgoja, ali je kudikamo teže te ciljeve i ostvariti.

3. *Odgoj između skrajnosti*

Pod odgojem razumijevamo sve utjecaje na razvoj ličnosti, koji imaju za cilj da pomognu i upravljaju zrenje osobe, u našem slučaju djeteta jedinca, tako da bude sposobno i spremno obaviti sve zadaće koje donosi njegov život i da ispunja sva očekivanja društva i Crkve. Prema tome s kolikim uspjehom ostvaruje taj cilj, dijelim odgoj na tri načina, i to na anarhičan, autokratski i na demokratičan način odgoja.

a) *Anarhičan način odgoja*

Kad govorim o anarhiji u odgoju, ne mislim na odgojne struje koje su vladale u 19. i u prvim desetljećima 20. stoljeća, na tzv. slobodni odgoj, na pedagoški pragmatizam ili spontaneitet, već na konkretan način odgoja u obitelji, u kojemu roditelj-odgojitelj ne upotrebljava odgovarajuća sredstva, a dijete vodi prema cilju bez ikakve energičnosti, labilno

i nezainteresirano. Zapravo takav roditelj ne stavlja pred sebe gotovo nikakav konkretan cilj ili je ovaj sasvim sporedan. Većinom su i upotrijebljena sredstva štetna. Takav roditelj ima u podsvijesti odluku: »Baš me briga što će s njime biti u životu, neka radi što hoće.«

Taj način odgoja karakterizira pomanjkanje pozitivne osjećajne povezanosti između djeteta i odgojitelja, nepostojanje svrsishodnog odgoja i pomoći za razvoj ličnosti odgajanika. Mjesto toga između roditelja i djeteta vlada katkad ljubav koja koči ili potpuna indiferentnost, što ograničuje dijete u njegovim pothvatima, a da bi se gnjev djeteta smirio, sve mu se dopušta. Među anarhične odgojitelje spadaju i roditelji koji maze svoje dijete, jer im nedostaje zrela ljubav i određenost cilja odgoja.

Dijete koje je pod utjecajem anarhističkog odgojitelja nema sigurnog oslonca za razvijanje stabilne ličnosti. Ne postoji ni povoljan intenzitet osjećajne povezanosti. Nesposobno je da pounutrašnji principe obitelji, društva i Crkve. Dijete se veoma brzo navikne na to da vikom ili silom može uvijek ostvariti svoje želje i nakane. Zato će iz takve odgojne sfere izaći neurotičari i asocijalni ljudi.*'

b) Autokratski odgoj

Autokratski odgoj značajan je za evropske škole od srednjeg vijeka. Naglasak pri odgoju dobiva zapovijed I volja odgojitelja, koji od djece zahtijeva potpunu i ropsku poslušnost. Taj način odgoja ima mnogo sličnosti s dresurom životinja. Roditelj-odgojitelj nosi u sebi podsvjesni osjećaj: »Ja sam gospodar situacije, ima da me sluša.« Mnogo više na odgajanika, često ponavlja zabranu: »Ne, ne smiješ!« Silovit je u svom nastupu. Pod navalom gnjeva zna i istući dijete. Neopravdano ga, samovoljno kažnjava I okrivljuje: »Takav si ti, ti si za popravni zavod!«

Agresivnost odgojitelja lako prihvaća i dijete, napose zato što se u njemu javlja stav obrane pa vraća milo za drago. Ako se roditelja boji, iskaljuje svoj gnjev na predmetima, razbija ih, ili na slabijima, tuče mačku ili slabiju djecu. Zbog svoje silovitosti upada u začarani krug, jer će roditelj još većma bjesniti. Ako dijete bude imalo dovoljno živaca da ustraje u tvrdoći I u prkosu, vjerojatno će se deformirati u asocijalnog čovjeka. Povuče li se s bojnog polja kao poraženo od roditelja, može postati podlo, otuđuje se od roditelja I kuće, mogu mu se I intelektualne sposobnosti ograničiti. Ako se zastrašivanje ustali, to ga može uvaliti u

19 *Pedagogiai lexikon*, A-F, str. 70-71.

20 *Isto*, str. 106.

c) Demokracija u odgoju

Jedan od roditelja ovako opisuje pravi odgoj: »Nužan je primjer i požrtvovna ljubav. To je najvažnije. Ljubav neka ne bude majmunska, koja samo dijeli stvari, a niti željezna lisica. . . Samo je onaj roditelj sposoban ispravno odgajati koji se dobro osjeća i koji je sretan sa svojim djetetom. Osim toga, bez određenog cilja i pravog modela tapkamo po mraku.«

Smatram da ovo potpuno odgovara Istini: dijete odgaja primjer stabilne ličnosti, topla, ali umjerena ljubav, a cilj i model su nužna sredstva odgoja sretne i uravnotežene ličnosti uopće.

Pravi odgoj nije dresiranje, a niti je bezglavo popuštanje djetetovim zahtjevima, ni nedosljedna mijenjanje tih dvaju načina odgajanja, već demokratičan odgoj, pri kojem odgojitelj ne uništava pokušaje djeteta svojom nadomćel, niti prepušta odgajanika samom sebi, već upravlja interes djeteta, njegove sposobnosti, zahtjeve i želje prema određenom cilju. Osnovna je značajka takvog odgoja razumijevanje i suradnja s ciljem potpomaganja razvoja uz prihvaćanje prava, Interesa i dobi djeteta.

Odgajnik je pri demokratičnom odgoju u sferi ljubavi, a odgojitelj i čitav ambijent odgoja pokazuje mogućnosti djelovanja, pruža i zahtjeva suradnju, predlaže čvrste i nepromjenljive principe, kao i uzore djelovanja.²¹ Odgojitelju je jasno da je odgajnik djeteta, a ne mali starac. Zna da djeteta ima drukčije potrebe nego mi. Ne može, na primjer, satima sjediti u restoranu. Samo onda brani nešto djetetu kad je to zaista nužno, a to čini tada mirno i odrješito, bez popuštanja. Mjesto zabrane radije usmjerava pažnju djeteta na neku aktivnost. Tako, na primjer, ako ne želi da djeteta trčkara po stanu, daju mu u ruke olovku da crta. Roditelj će nastojati da usadi u dušu djeteta Iskrenu ljubav prema Bogu i Božjim stvarima. Ta će dimenzija djeteta još više obogatiti.

Sredstvo demokratičnog odgoja jest i dnevni red djeteta, tj. detaljno razrađeni program svaka 24 sata. Taj raspored djelatnosti djeteta ovisit će i o samom djetetu i o biološkim i društvenim činiocima. Sastavni dijelovi točke su dnevnog reda odgajnika: vrijeme spavanja i buđenja, obroci jela, Igra, kupanje itd. To je svakako samo okvirni program svakog dana, ali je potreban za osiguranje odgovarajućeg toka, ritma života djeteta. Dnevni red pomaže učvršćenje ličnosti jedinaca i jedinica.

Za povremenu kontrolu osjećajnog područja malog djeteta predlažem da djeteta od 5. do 10. godine nacrtaju sebe po svojoj volji. Iz tog crteža lako je otkriti kako se djeteta osjećaju, da li se suviše boje i što je predmet njegova straha. Nadalje je uputno da djeteta sasvim po svom na-

²¹ Usp. RENDES BÉLÁNÉ: »Csaladrajzokatas pedagogia! jelentosege«, u *Módszertani Közlemények*, Szeged 1/1979., str. 43-51.

hocfenju nacрта sve članove obitelji. Iz tog ćemo crteža odgonetnuti da li se dijete dobro osjeća u obitelji, s kim ima ili nema dobre odnose. Dobro je ako ispuni sav raspoloživi prostor na bloku svojim crtežom, a loše je ako su figure zgurene u kutu, odnosno ako su monstruoze ili stoje s leđa jedna drugoj. Analizu tih crteža povjerimo psihologu ili pedagogu.²²

Nasmiješenost i živahnost, dobar apetit i san odaju osjećajnu ravnotežu djeteta koje još ne umije crtati, dok su povučенost i suvišna živost znaci uzbune.

Roditelji s jednim djetetom moraju računati na to da će pri odgoju imati mnogo nepredviđenih poteškoća i sam uspjeh odgoja manje je siguran u slučaju jedinice i jedinca nego kod djece s braćom, odnosno sa sestrama. Odgoj jedinca teži je zadatak i veći rizik.

u svom referatu više sam naglasio negativnosti i opasnosti odgoja i razvoja jedinica i jedinaca. To sam učinio u prvom redu zato što roditelji prilikom odluke za jedno dijete ne misle uopće na negativne posljedice ili opasnosti svoga izbora. S druge strane mi se čini, a to potvrđuju i navedeni primjeri, činjenice i statistički podaci, kao i iskustva više roditelja, da su negativnosti pri odgoju jedinog djeteta jače istaknute nego pri odgoju u zajednici braće i sestara. Ipak se potpuno slažem s djevojkom koja piše: »Ja sam jedinica, no ipak se ne osjećam razmaženom. Moja je majka sa mnom sve raspravila. Naučila me štedjeti dobra. Naučila sam veseliti se svemu što je obitelj postigla... Ne želim ipak stati u obranu jedinog djeteta, jer sam iskusiла: dobro je u obitelji ako je više djece. Ali ne može se ni reći da su sve jedinice sebične. Sve ovisi o okolnostima, o okolini, o primjerima.« — Ja bih samo još nadodao: sve ovisi o okolnostima, o okolini, o primjerima i o načinu odgoja.

22 Usp.: Dr. TELEKI BÉLA: *Odgoj savjesti*, u *Vjesnik đakovačke biskupije*, 7-8/1977., str. 131 sL